

TEORIA ELIT CHARLESA WRIGHTA MILLSA W PERSPEKTYWIE WSPÓŁCZESNYCH PROCESÓW REGRESU DEMOKRACJI

CHARLES WRIGHT MILLS' ELITE THEORY
IN THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY PROCESSES
OF DEMOCRATIC REGRESSION

Jakub Potulski*

— ABSTRAKT —

Celem tego artykułu jest przybliżenie prac Charlesa Wrighta Millsa, przede wszystkim jego trylogii, będącej krytyką współczesnych Millsowi amerykańskich elit: *The new man in power: America's labor leaders* (1948), *White collar: The American Middle classes* (1951) i *The power elite* (1956). Mimo iż upłynęło przeszło półwieku od pierwszej publikacji tych prac, wnioski, jakie wysunął Mills, wydają się nam nadal aktualne. Mills w swoich pracach analizował negatywne aspekty będące efektem rozwoju nowoczesnego społeczeństwa: masowość, zanik sfery publicznej, biurokrację czy też raczej biurokratyzację, racjonalizację oraz koncentrację władzy korporacyjnej w rękach „elit władzy”. To wszystko powoduje, że myśl Millsa jest nadal aktualna. W artykule

— ABSTRACT —

The aim of the article is to present the works of Charles Wright Mills, primarily his trilogy that criticizes contemporary American society and elites: *The New Men in Power*, *White Collar: The American Middle Classes*, and *The Power Elite*. Although more than half a century has passed since the first publication of these works, the conclusions made by Mills seem to be still valid for us. In his works Mills described the negative aspects resulting from the development of modern society: mass society, disappearance of the public sphere, bureaucratization and concentration of corporate power in the hands of the “power elite”. All this means that Mills’ thought is still relevant. The article attempts to indicate the universal nature of Mills’ elite theory and use it

---

* Uniwersytet Gdański, Instytut Politologii.

podjęta została próba wskazania na uniwersalny charakter teorii elit Millsa i wykorzystanie jej do wyjaśnienia przyczyn współczesnych procesów regresu demokracji.

Słowa kluczowe: demokracja; socjologia polityki; Charles Wright Mills; centralizacja władzy; społeczeństwo masowe

to explain the causes of contemporary processes of democratic regression.

Keywords: democracy; political sociology; Ch. Wright Mills; centralization of power; mass society

WSTĘP

Ostatnie dwadzieścia pięć lat XX w. było czasem największej ekspansji systemów demokratycznych w historii świata. To, co Samuel Huntington nazwał trzecią falą demokracji, było jednocześnie pierwszą falą ustanowienia demokracji jako dominującej formy organizacji systemów politycznych w świecie. Począwszy od 1974 r., trzecia fala demokracji doprowadziła do światowej dominacji liberalno-demokratycznej formy rządów. Jej sukcesy były tak spektakularne, że Francis Fukuyama odważył się wysunąć w 1992 r. twierdzenie o tzw. końcu historii, dowodząc, że ludzkość odnalazła już optymalną formę organizacji życia społeczno-politycznego (liberalna demokracja), a w sferze stosunków międzynarodowych demokratyczne systemy polityczne i globalna gospodarka rynkowa wymuszają współpracę i pokój, których efektem będzie rozwój międzynarodowy, eliminując poczucie zagrożenia oraz dylematy bezpieczeństwa.

Optymistyczna wizja Fukuyamy nie przeszła próby czasu, a większość badaczy zaczęła podważać twierdzenie Fukuyamy o „końcu historii” i zwracać uwagę, że analiza procesów ewolucji systemów politycznych w perspektywie historycznej wskazuje, że po większości gwałtownych wzrostów demokratyzacji następowały procesy regresu politycznego (rozumianego jako regres demokracji), potencjalnie prowadząc do ustanowienia systemów mniej lub bardziej autorytarnych. Tak było po pierwszej wojnie światowej, tak było po drugiej wojnie światowej, a według ostatnich badań w kolejny taki okres wkroczyliśmy w pierwszej dekadzie dwudziestego pierwszego wieku (por. Puddington, 2012). Badania stanu demokracji w świecie zaczęły potwierdzać, że od 2006 r. mamy do czynienia z coraz bardziej widoczną falą odwrotu od demokracji i z narastającymi procesami demokratycznego regresu. Przede wszystkim od 2006 r. zatrzymana została dotychczasowa ekspansja demokracji. W 2006 r. osiągnięty został jej szczyt rozwoju w świecie z procentowym udziałem 57% państw powyżej

miliona obywateli i 61% wśród wszystkich państw świata. Od tego czasu proporcja państw demokratycznych w świecie znacząco się obniżyła, aby w 2019 r. po raz pierwszy od czasu zakończenia zimnej wojny, większość państw z ludnością powyżej miliona obywateli przestała być demokracjami i po raz pierwszy od tego czasu większa część ludności świata żyła w niedemokratycznych reżimach. Co więcej, od 2006 r. prowadzone rankingi państw i poziomu wolności wskazują na coraz większe jej ograniczenie (Diamond, 2021, s. 25).

W obliczu wyraźnego regresu demokratycznego interesującym zagadnieniem badawczym pozostaje pytanie, kiedy mamy do czynienia z „odwrotem od demokracji” i gdzie byliśmy ich świadkami? Czy regresje te charakteryzują się systematycznymi wzorcami w kolejności naruszeń zasad demokracji? I dlaczego niektóre kraje są bardziej podatne na regres demokracji niż inne? Pytania te stały się ważnym elementem współczesnej debaty dotyczącej stabilności systemów demokratycznych i inspiracją dla powstania wartościowych przekrojowych analiz regresu demokratycznego (por. Wenzel, 2005, 2021; Acemoglu, Robinson, 2006; Fukuyama, 2015; Levitsky, Ziblatt, 2018; Haggard, Kaufman, 2021). Jest to tematyka bardzo mocno ugruntowana w nauce o polityce i była ona jednym z podstawowych problemów badawczych wyznaczających kierunek rozwoju i badań z zakresu nauk o polityce. Był to bowiem jeden z podstawowych obszarów analiz konstytuujących tożsamość dyscypliny.

Zagadnienie stabilności systemów demokratycznych znalazło się w centrum analiz społeczno-politycznych po drugiej wojnie światowej, kiedy to badacze amerykańscy uczynili z tej tematyki wiodące pole badawcze i jedno z podstawowych zagadnień badań nad sferą polityki. Po wojnie głównym pytaniem, które zaczęto stawiać w ramach amerykańskiej myśli społecznej, było, dlaczego niektóre społeczeństwa stają się demokratycznymi, podczas gdy inne autorytarnymi lub totalitarnymi (faszystowskimi lub komunistycznymi). Podejmowana problematyka koncentrowała się zatem wokół warunków koniecznych dla rozwoju politycznej demokracji i nowoczesnego społeczeństwa. Prace Gabriela Almonda i Sidenya Verby *The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations*, Seymoura Lipseta *Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy* czy też Samuela Huntingtona *Political order in changing societies* były poświęcone próbie odpowiedzi na pytanie, od czego zależy stabilność demokratycznych instytucji i rozwój społeczny. Miało to swój wyraźny wymiar praktyczny, gdyż odnosiło się do m.in. problematyki stabilizacji demokratycznych systemów społeczno-politycznych, w krajach postfaszystowskich, takich jak RFN i Włochy oraz w krajach postkolonialnych.

Współcześnie, w obliczu obserwowanych obecnie procesów demokratycznego regresu, „klasyczne” zagadnienia nauk o polityce znów znalazły się w centrum debaty akademickiej. Badacze ponownie stawiają pytanie o źródła stabilności systemów demokratycznych i przyczyny politycznego regresu. W wielu wypadkach powtarzane są wątki, które były już poruszane w debacie akademickiej, co najmniej od lat 50. XX wieku. Jest to świadectwo ciągłości analiz politologicznych, co pozwala także na wskazanie uniwersalnych problemów związanych z funkcjonowaniem demokratycznych systemów politycznych i trwałością demokracji. Długoletnia tradycja badań nad problematyką stabilności systemów demokratycznych prowadzi do refleksji teoretycznej i prób tworzenia pewnych uniwersalnych schematów i modeli charakteryzujących procesy demokratycznego regresu. Należy jednak pamiętać, że podstawa ludzkich zachowań jest zawsze *empiryczna*, stanowi coś, co można opisać, obserwując sytuacje w rzeczywistym świecie, a nie tylko za pośrednictwem teorii czy introspekcji. Podstawy ludzkich zachowań tkwią w konkretnych sytuacjach, czyli można je zrozumieć tylko przez obserwację empiryczną, zaangażowanie i badanie naukowe. Jest to także zgodne z innymi ujęciami człowieka w naukach społecznych, które podkreślają, że interakcje międzyludzkie mają charakter „wyłaniający się” i należy je właśnie w ten sposób rozpatrywać, w konkretnej sytuacji (por. Blumer, 2007; Bourdieu, 1990a, 1990b, 2009). Nie mniej jednak nie powinno się rezygnować z ustalania prawidłowości czy tendencji, które razem składają się na cechy jakościowe fenomenu procesów „odejścia od demokracji”.

CEL ARTYKUŁU

Regres demokracji (*democratic backsliding*) to obecnie niepokojąco powszechne zjawisko. Coraz częściej podważane jest znaczenie konkurencyjnych wyborów, a obywatele tracą prawo do mobilizacji i wyrażania swoich żądań. Pomimo powszechności zjawiska regresu demokratycznego oraz wynikających z tego konsekwencji dla obywateli nasza wiedza o czynnikach przyczyniających się do tego zjawiska wciąż jest niepełna. Celem artykułu jest analiza zjawiska demokratycznego regresu, a podstawowym pytaniem badawczym jest pytanie o to, jakie warunki sprzyjają procesowi odejścia od demokracji (*democratic backsliding*). Autor odwołuje się do teorii elit Charlesa Millsa jako jednego z podstawowych ujęć badawczych pozwalających zrozumieć źródła i skutki demokratycznego regresu. Zwraca uwagę, że prace Millsa, poświęcone procesom oligarchizacji

amerykańskich elit władzy, były jednym z elementów klasycznej amerykańskiej akademickiej debaty odnośnie podstaw stabilności systemów demokratycznych.

Mills był jednym z głównych przedstawicieli powojennej amerykańskiej myśli społecznej, a jego prace wciąż inspirują nowe pokolenia badaczy. Ukazało się wiele prac poświęconych analizie jego dorobku i wpływu na rozwój myśli socjologicznej¹. We współczesnej polskiej socjologii oraz politologii dorobek badawczy Millsa wydaje się nieco zapomniany² i mało który z polskich badaczy sięga do jego tradycji, a prace amerykańskiego socjologa nie są wznawiane. Jeżeli w ogóle sięga się do jego prac, to robi się to najczęściej w kontekście problematyki „wyobraźni socjologicznej”, pomijając jego pozostałe publikacje i poruszane w nich zagadnienia. Jednakże prace Millsa stanowiły znaczący i wartościowy wkład do dyskusji dotyczących stabilności systemów demokratycznych. Jego publikacje zawierały uniwersalne wątki związane z krytyką tendencji rozwojowych społeczeństwa nowoczesnego z jego masowością, zanikiem sfery publicznej, biurokratyzacją, racjonalizacją i koncentracją korporacyjnej władzy w rękach nielicznych „elit władzy” kontrolujących dystrybucję zasobów za pośrednictwem opanowania struktur biurokratycznych społeczeństwa nowoczesnego i zajmowania najwyższych stanowisk w najważniejszych instytucjach politycznych, gospodarczych i wojskowych.

Autor artykułu podkreśla, że teoria elit Millsa wciąż stanowi ważne narzędzie badawcze. W artykule autor stara się wskazać uniwersalne walory teorii elit Millsa, zwracając uwagę na jej znaczenie eksplanacyjne i możliwości zastosowania do analizy współczesnych procesów regresu demokratycznego. W artykule teoria elit Millsa analizowana jest jako ważny element nowoczesnej teorii społecznej,

---

¹ Por. H. Aptheker, *The world of C. Wright Mills*, Nowy York: Marzani and Munsell 1960; J.D. Brewer, *C. Wright Mills and the ending of violence*, New York: Palgrave Macmillan 2003; J.E.T. Eldridge, *C. Wright Mills*, London: Tavistock Publications 1983; D. Geary, *Radical ambition: C. Wright Mills, the left and American social thought*, Berkeley, UC Press 2009; T. Hayden, *Radical nomad: C. Wright Mills and his Times*, Paradigm: Boulder 2006; I.L. Horowitz, *C. Wright Mills: an American utopian*, New York: Free Press 1985; K. Kerr, *Postmodern cowboy: C. Wright Mills and a new 21st century sociology*, Boulder: Paradigm 2008; G. Oakes, A.J. Vidich, *Collaboration, reputation and ethics in american academic life: H. Gerth and C. Wright Mills*, Urbana: University of Illinois Press 1999; H. Press, *C. Wright Mills*, Boston: Twayne Publishers 1978; J.A. Scimecca, *The sociological theory of C. Wright Mills*, Port Washington, NY: Kennikat Press 1977; R. Tilman, *C. Wright Mills: a native radical and his American intellectual roots*, University Park: Pennsylvania State University Press 1984).

² W Polsce analizą dorobku Millsa zajmował się przede wszystkim Janusz Mucha i to jemu zawdzięczamy popularyzację idei Millsa w polskiej socjologii (por. J. Mucha, *C.W. Mills, Wiedza Powszeczna*, Warszawa 1985; J. Mucha, *Socjologia jako krytyka społeczna: orientacja radykalna i krytyczna we współczesnej socjologii zachodniej*, PWN, Warszawa 1986). W języku polskim ukazały się

a autor podkreśla, że poglądy Millsa były mocno zakorzenione w problematyce, która stanowiła oś społecznych teorii Maxa Webera i stanowiły ich kontynuację. Dlatego też autor stara się powiązać teorię elit Millsa z weberowską teorią biurokracji i wskazać na ciągłość współczesnej myśli społecznej oraz znaczenie tradycji weberowskiej dla analiz procesów demokratycznego regresu. Autor analizuje elementy łączące teorię elit Millsa z weberowską krytyką nowoczesnej racjonalizacji i biurokratyzacji oraz z teorią społeczeństwa masowego. Ponadto zwraca uwagę na to, jak tematyka poruszana przez Millsa jest wciąż obecna we współczesnej literaturze przedmiotu dotyczącej współczesnych przemian społeczno-politycznych. Autor analizuje wybrane aspekty twórczości Millsa, zwracając uwagę na cztery podstawowe elementy: problematykę koncentracji władzy, teorię społeczeństwa masowego, liberalną koncepcję demokracji oraz na zagrożenia dla funkcjonowania systemów demokratycznych. Te elementy zostają odniesione do współczesnej problematyki demokratycznego regresu.

Nawiązując do podstawowych założeń teorii elit Millsa i pytając, jakie warunki mogą sprzyjać procesom demokratycznego regresu, autor stawia tezę, że podstawowym problemem związanym z regresem demokracji jest przede wszystkim naruszenie równowagi pomiędzy elitami polityczno-gospodarczymi a pozostałymi częściami społeczeństwa. Zgodnie z twierdzeniem Millsa nadmierna koncentracja zasobów i władzy w rękach elit niszczy podstawy demokracji, powodując, że wiążące decyzje podejmowane są w interesie elit, a nie społeczeństwa. Podkreśla przy tym, że przyjęta przez Millsa idea demokracji jest silnie związana z ideami wolności jednostkowej i partycypacji obywatelskiej, uważanymi za podstawowe remedium na negatywne tendencje rozwojowe społeczeństwa nowoczesnego i zjawisko regresu demokracji. Autor zwraca uwagę, że procesy regresu politycznego i obserwowalne współcześnie zagrożenia dla stabilności systemów demokratycznych, związane są z naruszeniem równowagi pomiędzy elitami a obywatelami. Odwołuje się przy tym do współczesnych prac amerykańskich badaczy Daron Acemoglu i Jamesa Robinsona oraz ich koncepcji „wąskiego korytarza” i „efektu Czerwonej Królowej”, analizując jej powiązania z koncepcjami Millsa i jego krytyką procesów koncentracji władzy w rękach elit.

---

dwie prace składające się na millsowską „trylogię władzy”: *Białe kołnierzyki: amerykańskie klasy średnie*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965, *Elita władzy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, oraz jedna z jego późnych prac publicystycznych *Słuchajcie Jankesi*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961. Dopiero w 1995 r., w ramach „Biblioteki Socjologicznej” PWN ukazała się jedna z kluczowych prac Millsa *Wyobraźnia socjologiczna*, PWN, Warszawa 1995, ze wstępem Janusza Muchy.

WEBEROWSKA KRYTYKA SPOŁECZEŃSTWA NOWOCZESNEGO

Mills był kontrowersyjnym³, ale jednocześnie jednym z wybitniejszych socjologów swoich czasów. Jego znaczenie dla rozwoju dwudziestowiecznej myśli społecznej wykracza poza jego socjologiczne analizy przemian struktury społecznej i amerykańskich elit władzy w powojennych Stanach Zjednoczonych. Uznaje się go przede wszystkim za prekursora tzw. socjologii radykalnej, ale ograniczanie go tylko do socjologii radykalnej jest daleko idącym uproszczeniem. Był on bowiem także prekursorem krytycznych badań nad przemianami tzw. sfery publicznej, a jego prace antycypowały wątki, które potem pojawią się w pracach Jürgena Habermasa. Wpłynął na rozwój tzw. socjologii historycznej, a do inspiracji Millsem przyznawała się m.in. Theda Skocpol. Warto także podkreślić, że to także w polemice z tezami Millsa kształtowała się teoria demokracji Roberta Dahla (por. Dahl, 1986, s. 147–150; Dahl, 1995, s. 377–379, 382–387; Dahl, 2005,

³ Analizując pozycję Millsa wśród ówczesnych amerykańskich badaczy społecznych, należy pamiętać, że bezpośrednio po drugiej wojnie światowej i zwycięstwie nad faszyzmem Amerykanie uważali się światowego lidera demokracji i wolności. Tradycyjne dla kultury amerykańskiej przekonanie o wyjątkowych wartościach, których nosicielem jest naród amerykański i jego republikańskie instytucje (*destiny manifest*), zostało wzmocnione przez ustanowienie USA jako globalnej potęgi i przywódcy „demokratycznego świata” w zimnej wojnie z ZSRR. Po drugiej wojnie światowej USA cieszyły się okresem rozwoju i dobrobytu. Poczucie własnej wyjątkowości, silny wzrost gospodarczy oraz stabilność społeczna budowały atmosferę optymizmu i pewności siebie. Podstawowe pytanie, które zaczęli stawiać sobie badacze społeczni w tym czasie, brzmiało, dlaczego niektóre społeczeństwa stają się demokratycznymi, podczas gdy inne autorytarnymi lub totalitarnymi (faszystowskimi lub komunistycznymi). Podejmowana problematyka koncentrowała się zatem wokół warunków koniecznych dla rozwoju politycznej demokracji i nowoczesnego społeczeństwa. Charakterystycznym przykładem badań podejmowanych przez ówczesnych amerykańskich socjologów była m.in. teoria modernizacji, która starała się zrekonstruować procesy rozwojowe, które przeszły państwa wysoko-rozwinęte. Oparta była na liberalnym przekonaniu o nieuchronności procesów modernizacji społecznej i uniwersalizmie liberalnych wartości. Mills zdecydowanie różnił się od swoich akademickich kolegów w ocenie amerykańskiej rzeczywistości. Tam, gdzie inni widzieli rozwój i demokratyzację, tam on widział postępującą centralizację i coraz bardziej totalitarną kontrolę życia społecznego. Sam Mills w prywatnych wypowiedziach zapewniał, że przede wszystkim jest zagorzałym indywidualistą, a jego krytyka różnych form współczesnego mu amerykańskiego liberalizmu bierze się stąd, że stanowią one dominujący element amerykańskiego życia społecznego i równie dobrze mógłby występować przeciwko marksizmowi, jeżeli stanowiłby on dominująca i narzuconą społeczeństwu ideologię. Podkreślał, że w głębi serca jest przede wszystkim anarchistą, a w swoich postawach społeczno-politycznych inspirowane przede wszystkim „wooblistami”, czyli amerykańskim ruchem związkowym (*Industrial Workers of the World*). *Czego chce Wobbly? Chce aby on sam i wszyscy inni wokół niego byli swoimi własnymi szefami przez cały czas, w każdych warunkach i w jakimkolwiek celu, do którego chcą dążyć. Ten stan duchowy jest wolnością, której każdy Wobbly pragnie* (por. S.J. Whitfield, *Prophecy war: how convincing is the The Power Elite*, „Society”, 2014, vol. 51(5), pp. 539–546).

s. 7, s. 11–25), która do dnia dzisiejszego stanowi wyznacznik oceny poziomu demokratyzacji poszczególnych społeczeństw. Wpływ Millsa na współczesną teorię społeczno-polityczną jest więc nie do przecenienia.

Analizując millsowską teorię elit w kontekście procesów demokratycznego regresu i jego przyczyn, należy zwrócić uwagę na intelektualne inspiracje, które stanowiły podstawę dla ukształtowania się poglądów Millsa na kondycję amerykańskiego społeczeństwa i demokracji. Niezależnie od opinii lewicującego radykała i akademickiego *outsidera*, dorobek Millsa był mocno osadzony w dwudziestowiecznej tradycji intelektualnej, a poruszane przez niego wątki stanowiły stały element socjologicznej debaty dotyczącej kondycji demokracji, czy też szerzej, nowoczesnego społeczeństwa kapitalistycznego. Przede wszystkim millsowska krytyka koncentracji władzy w rękach elit nawiązywała bezpośrednio do „instytucjonalnej” tradycji weberowskiej (Nash, 2000, s. 14) i to właśnie idee Maxa Webera, z którymi Mills zapoznał się na początkowym etapie swojej kariery akademickiej, wyznaczyły w dużym stopniu kierunek analiz amerykańskiego socjologa⁴.

Mills w swojej pracy akademickiej kontynuował wiele wątków, które zapożyczył z weberowskiej krytyki społeczeństwa nowoczesnego (por. Sztompka, 2002, s. 567–570). Z punktu widzenia rozwoju millsowskiej teorii elit szczególnie ważna była weberowska teoria biurokracji. To do niej nawiązywał Mills, analizując zagrożenia dla demokracji, które pojawiły się w rozwoju amerykańskiego systemu

---

⁴ W początkach swojej kariery akademickiej Mills koncentrował się przede wszystkim na socjologii wiedzy, łącząc ją z analizami amerykańskiego pragmatyzmu. Jego dysertacja doktorska nosiła tytuł *A sociological account of pragmatism: an essay on the sociology of knowledge*, a zainteresowanie socjologią wiedzy skutkowało artykułami *Language, logic and culture*, *Methodological consequences for a sociology of knowledge*, czy też *Situated actions and vocabularies of motive*. Najważniejszym elementem pierwszego etapu kariery akademickiej Millsa stała się jego współpraca z Hansem Gerthem, wraz z którym dokonali przekładu i wydali zbiór wybranych artykułów Maxa Webera *From Max Weber. Essays in sociology* (1946). Niezależnie od faktu, że wpływ amerykańskich pragmatyków oraz idei Karla Mannheima na Millsa nigdy nie minął, to ostatecznie zerwał on z tą tematyką wraz z napisaną w 1953 r. wspólnie z Gerthem pracą *Character and social structure*. Trudno przecenić wpływ Gertha na rozwój zainteresowań badawczych Millsa, bo to on zapoznał Millsa z europejską myślą społeczną, a głównie z poglądami Mannheima, Webera, a także z dokonaniem szkoły frankfurckiej. To dzięki Gerthowi i Weberowi zainteresowania badawcze Millsa skierowały się ku władzy, legitymizacji i statusowi. Wykorzystując idee z niedawno przetłumaczonych dzieł, Mills rozpoczął pracę na swoją „trylogię”, która ugruntowała miejsce Millsa w historii myśli socjologicznej. *The new man in power*, *White collar* i *The power elite*, stanowiły jedną z nielicznych wówczas prób zmierzenia się z problemem negatywnych aspektów transformacji amerykańskiego społeczeństwa i utorały drogę do wciąż inspirujących programów badawczych dotyczących kultury organizacyjnej, ideologii i elit władzy.

politycznego. Teoria biurokracji stanowiła ważną część refleksji naukowej Maxa Webera, dotyczącej powstania i funkcjonowania społeczeństwa nowoczesnego. Niemiecki socjolog był przekonany, że proces biurokratyzacji życia społecznego stanowi immanentny element rozwoju społeczeństwa nowoczesnego. Biurokracja w stosunku do innych form zarządzania i panowania odznacza się najwyższą sprawnością, precyzją, intensywnością, stałością i szybkością działania, uniwersalizmem zastosowań, jest najmniej kosztowna, kieruje się w swoim działaniu zasadą rzeczowości i w przeciwieństwie do przednowoczesnych form panowania, coraz mniejszą rolę w jej decyzjach odgrywa arbitralność, łaska czy też szacunek do niepodlegającej zakwestionowaniu tradycji. Nieuchronność biurokracji wynikała z wymogów organizacji życia zbiorowego w społeczeństwie nowoczesnym. Według Webera społeczeństwo nowoczesne nie może obejść się bez oddania władzy w ręce urzędników, gdyż daleko posunięty podział pracy społecznej sprawia, że zarząd ten nie może być właściwie sprawowany bez daleko posuniętej specjalizacji, wiedzy fachowej i doświadczenia zawodowego. Żadna instytucja społeczeństwa nowoczesnego nie jest w stanie sprawnie i trwale funkcjonować bez fachowo przygotowanych urzędników traktujących swoją działalność jako główne zajęcie i zasadnicze źródło utrzymania. Wzrost problemów zarządzania związany z powstaniem wielkich państw, masowych partii politycznych, instytucji społecznych i rozszerzeniem się zakresu działań od dawna istniejących instytucji, pojawianie się wciąż nowych dziedzin będących obszarem wspólnych interesów społecznych powoduje, że wybór biurokratycznej formy zarządzania jest jedynym racjonalnym wyborem (Weber, 2002, s. 792–707).

Weber traktował nowoczesne państwo jako formalno-legalną instytucję i opisywał je jako instytucję, która zdominowała nowoczesne społeczeństwo, koncentrując środki administracyjne w rękach scentralizowanego aparatu biurokratycznego. Jednocześnie jednak Weber był bardzo krytyczny wobec dominacji w życiu społecznym biurokratycznych instytucji. Uważał, że urzędnicy w nowoczesnych, racjonalnych biurokracjach mają niewielką lub żadną kontrolę nad tym, co robią, odkąd reguły i biurokratyczne procedury zaczęły żyć własnym życiem, ograniczając działalność i decyzje tych, którzy w nich pracują, do funkcji urzędu, który pełnią. W ten sposób biurokracja tworzy „żelazną klatkę”, w której większość jednostek we współczesnych społeczeństwach musi żyć i pracować, ponieważ jej skutki odczuwają nie tylko ci, którzy pracują w administracji, ale także ci, którzy są administrowani. Zgodnie ze stanowiskiem Webera taka forma organizacji społecznej jest ceną, którą trzeba zapłacić za życie w wysoce złożonych i technicznie zaawansowanych społeczeństwach. Biurokratyczna administracja

jest jedynym racjonalnym sposobem zarządzania zróżnicowanymi gospodarczo i politycznie społeczeństwami, ponieważ przedsiębiorstwa potrzebują przede wszystkim przewidywalności, gdyż bez niej nie mogą liczyć na zapewnienie sobie rentowności (por. Held, 1987, s. 150–154).

W kontekście wpływu weberowskich analiz społeczeństwa nowoczesnego na teorię elit Millsa ważne jest zrozumienie źródeł weberowskiej krytyki biurokracji. Niezależnie od faktu, że Weber postrzegał sam siebie jako obiektywnego i neutralnego badacza społecznego i postulował naukę wolną od sądów wartościujących, to jego socjologia polityki zawierała także aspekt normatywny. Weber interesował się także problemami demokracji przedstawicielskiej i analizą jej funkcjonowania w nowoczesnych społeczeństwach, zwłaszcza zaś w kontekście funkcjonowania systemu politycznego wilhellmowskich Niemiec. Najlepszy wykład poglądów Webera na biurokrację zawiera bowiem broszura polityczna *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. To właśnie w tym tekście polemicznym Weber występował jako rzecznik naprawy i reformator niemieckiego ustroju politycznego, a głównym obiektem ataku były słabe strony organizacji biurokratycznej i ujemne konsekwencje biurokratyzacji życia społecznego (Kozyr-Kowalski, 1967, s. 86). Weber bardzo stanowczo krytykował biurokrację pruską, wskazując przy tym na ograniczenia postawy biurokratycznej i granice racjonalizmu biurokratycznego. Weber wyraźnie podkreślał, że jeżeli sprawność i „racjonalizm” działania zostaną uznane za najwyższą wartość w funkcjonowaniu organizacji biurokratycznej, to wówczas stanie się ona siłą przygotowującą „poddąństwo przyszłości”, w którym ludzie będą bezsilni jak fellachowie w dawnoegipskim państwie (Kozyr-Kowalski, 1967, s. 96). Weber uważał, że jednym z charakterystycznych elementów systemu politycznego pobismarkowskich Niemiec było panowanie biurokracji powiązanej z kołami konserwatywnymi. W tym sensie biurokracja miała być sprzymierzeńcem dążeń do zwiększenia samowładztwa monarchy, ograniczenia roli parlamentu i publicznych form kontroli poczynań rządu. Władza monarchy osłaniała w rzeczywistości rządu biurokracji, niekontrolowanej i uwolnionej od odpowiedzialności.

To z krytyki systemu politycznego Niemiec brała się weberowska koncepcja „polityka”. Opierając się swoich własnych badaniach oraz pracach Moiseja Ostrogorskiego i Roberta Michelsa, poświęconych funkcjonowaniu masowych partii politycznych, Weber podkreślał, że biurokratyzacja życia politycznego jest nieuniknionym elementem postępującej demokracji masowej, ale jednocześnie uważał, że władza biurokracji i biurokratyzm stanowią przeciwieństwo rzeczywistej demokracji. Dlatego też szukał odpowiedzi na pytanie o mechanizmy, które

mogą osłabić władzę biurokracji. Uważał, że klasyczne formy demokracji oraz własność prywatna stwarzają największe szanse na osłabienie procesów biurokratyzacji społeczeństwa i tę myśl zawarł w pracy *Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland*. Natomiast w pracy *Polityka jako zawód i powołanie* Weber podkreślał rolę aktywnej i odpowiedzialnej jednostki w systemie politycznym, jako elementu koniecznego dla kontrolowania władzy biurokratycznej (por. Weber, 2004, s. 273, 277, 307–311).

Uważał, że sprawność organizacji biurokratycznej jest uwarunkowana przez zdyscyplinowanie i posłuszeństwo urzędnika wobec osób zajmujących wyższe miejsce w hierarchii, poprzez realizację celów, które zostały ustalone niezależnie od opinii i przekonań osobistych wykonawcy, przez wykonywanie działań ze względu na ich zgodność z systemem bezosobowych, formalnych norm lub poleceń zwierzchników. Rodzi to jednak postawy odznaczające się brakiem samodzielności w myśleniu i podejmowaniu decyzji, ucieczką od ryzyka i ponoszenia odpowiedzialności, rutynę w działaniu i konserwatyzm w myśleniu, a także osłabia poczucie odpowiedzialności za konsekwencje społeczne i polityczne podejmowanych działań. Między innymi na tym miał polegać według Webera dramat wilhelmowskich Niemiec, których system polityczny został zdominowany przez biurokrację wywierającą decydujący wpływ na kierunek i charakter polityki zagranicznej, wewnętrznej i wojskowej (Kozyr-Kowalski, 1967, s. 97). Dlatego też powinna istnieć kontrola nad aparatem urzędniczym, która winna znajdować się w rękach polityków. Przy czym słowa „polityk” Weber używał w specyficznym rozumieniu. Pisał, że polityk powinien odznaczać się umiejętnością podejmowania samodzielnych decyzji, wrażliwością na skutki społeczne i polityczne określonych poczynań, tworzenia własnej wizji działań politycznych (Weber, 2004, s. 307–308).

Max Weber, prekursor teorii biurokracji, od samego początku swoje rozważania dotyczące konsekwencji biurokratyzacji życia społecznego łączył z analizami funkcjonowania demokratycznego systemu społeczno-politycznego. Jego osobiste doświadczenia związane z życiem w okresie rozwoju imperium pruskiego pod rządami cesarza Wilhelma II i tragedia I wojny światowej czyniły go niezwykle krytycznym wobec „rządów biurokracji”. To Weberowi nauki społeczne zawdzięczają nie tylko powstanie teorii biurokracji ale także, co często jest pomijane w analizach jego dorobku, połączenie jej z analizami dotyczącymi funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego. Nieco uwspółcześniając weberskie pojęcie „polityka”, można uznać, że niemiecki uczony był przekonany, że demokracja wymaga istnienia aktywnego i odpowiedzialnego obywatela, zaan-

gażowanego w sprawy publiczne. Tym samym można przyjąć, że weberowska teoria biurokracji zawiera także wskazówki dotyczące mechanizmów, których istnienie jest konieczne dla kontroli biurokracji i przeciwdziałania jej władzy oraz dominacji nad społeczeństwem. Były to: mechanizmy demokracji, takie jak Monteskiuszowska zasada równoważenia i hamowania się władz, istnienie własności prywatnej zapewniającej niezależność ekonomiczną oraz istnienie aktywnego obywatela – „polityka”. To właśnie te elementy, mające swój początek w myśli społecznej Maxa Webera, znajdą swoje istotne miejsce w teorii elit Charlesa Wrighta Millsa i jego krytyce ewolucji amerykańskiego systemu politycznego. Sam sposób rozumienia przez Millsa pojęcia „elity” wprost nawiązywał do weberowskiej tradycji teorii biurokracji. Pisał, że w nowoczesnych społeczeństwach to instytucje biurokratyczne są nieodzowną bazą władzy, bogactwa i prestiżu. Aby być sławnym, bogatym i mieć władzę, trzeba mieć dostęp do głównych instytucji, gdyż od stanowisk, jakie się w nich zajmuje, w znacznej mierze zależą szanse posiadania i utrzymania owych cennych atrybutów (Mills, 1961, s. 9–11).

KONCENTRACJA WŁADZY JAKO ZAGROŻENIE DLA DEMOKRACJI W TEORII ELIT MILLSA

C. Wright Mills w swoich pracach podejmował problematykę zmian strukturalnych wewnątrz amerykańskiego systemu społeczno-politycznego. Jego główną tezą było stwierdzenie, że ewolucja amerykańskiego systemu politycznego zmierza w kierunku centralizacji i totalizacji życia społecznego. Nastąpiła stopniowa koncentracja władzy w rękach elit kontrolujących aparat biurokratyczny państwa, a tym samym zniszczone zostały rzeczywiste podstawy systemu demokratycznego. Problem, któremu poświęcił większą część swojego dorobku naukowego, dotyczył procesów oligarchizacji systemu społecznego i konsolidacji elit władzy. Ten proces oceniał jednoznacznie negatywnie jako niszczący demokratyczną zasadę równowagi. Dlatego też kluczowe dla dorobku Millsa prace *The New Men of Power: America's Labor Leaders*, *White Collar: The American Middle Classes* oraz *The Power elite*, stanowiące millsowską „trylogię władzy”, były poświęcone strukturalnym przeobrażeniom społeczeństwa amerykańskiego, a przede wszystkim procesowi stopniowej centralizacji władzy i likwidacji niezależnych sił społecznych, które mogły by zapewnić hamowanie i równoważenie się elementów władzy.

Aby zrozumieć sens analiz Millsa, trzeba punktem wyjścia uczynić jego wyobrażenia dotyczące amerykańskiego systemu politycznego. Mills podzielał krytyczne spojrzenie Maxa Webera na wpływ biurokracji i centralizacji życia społecznego na wolność i demokrację. Był on tym bardziej krytyczny wobec tych tendencji, gdyż był przywiązany do „klasycznej” teorii demokracji, w której podkreślano znaczenie równoważenia się władz oraz obywatelskiego uczestnictwa i jednostkowej partycypacji w życiu publicznym. Mills był socjologiem bardzo „amerykańskim” w tym sensie, że jego postrzeganie „dobrego” systemu politycznego było zakorzenione w tradycji anglosaskiego liberalizmu i wyobrażeń o demokratyczno-republikańskim charakterze społeczeństwa amerykańskiego. Odwoływał się do liberalnych założeń na temat wolności, równości, odpowiedzialności obywatelskiej, uczestnictwa politycznego itp. Mills podzielał „klasyczny” pogląd, że zaangażowanie jednostki w sprawy publiczne ma zasadnicze znaczenie dla dobra człowieka. Utrzymywał, że demokracja wolna od dominacji i manipulacji jest niezbędna dla urzeczywistnienia wolności człowieka. Dla niego punktem odniesienia była wizja społeczeństwa, w którym rozumni obywatele, kierując się wiedzą, mogą kontrolować swoje życie, a otoczenie społeczne i instytucjonalne zachęca do aktywności i samodoskonalenia się (por. Milband, 1964, s. 82). Podobnie jak i Alexis de Tocqueville Mills krytykował koncentrację jednostek na egoistycznych interesach i wycofanie się do sfery prywatnej. Odwołując się przy tym do greckiego ideału obywatelskości, pisał, że jeżeli zaakceptujemy grecką definicję „idioty”⁵ jako całkowicie prywatnego człowieka, to należy stwierdzić, że wielu obywateli amerykańskich jest „idiotami” (Mills, 1963, s. 12). Według Millsa „odpolitycznienie” życia społecznego prowadziło jednostki do bierności i wyobcowania, a tym samym skazuje ich na dominację „państwowego Lewiatana” reprezentowanego przez elity władzy.

Był także mocno przywiązany do Monteskiuszowskiego ideału kontroli i równowagi władz. Monteskiusz uważał despotyzm za główne zagrożenie dla każdego rodzaju rządu i uważał, że najlepszym zabezpieczeniem przed despotyzmem jest separacja władzy. Idee Monteskiusza starali się urzeczywistnić „ojcowie założyciele” USA, którzy oprócz ścisłego rozdziału władz zbudowali system kontroli i równowagi, zaprojektowany w celu ochrony przed tyranią, zapewniając, że

---

⁵ W starożytnej Grecji termin *idiotes* używany był do określenia postawy ludzi skupionych wyłącznie na sferze życia prywatnego. Za ideał uważano zaangażowanie się we wspólnotę, co istniało wśród *politias*, a wycofanie się do sfery prywatnej oznaczało utratę pełni człowieczeństwa i możliwości pełnego rozwoju.

żadna z trzech władz nie zdominuje pozostałych, co zapobiegnie koncentracji władzy, a tym samym tyranii. Jak pisał James Madison w *Federalist Papers*, traktującym o konieczności istnienia systemu „check and balance”, że gdyby ludzie byli aniołami, to rząd byłby niepotrzebny, ale jeżeli już musimy zbudować rząd, który ma realizować kontrolę jednych ludzi nad drugimi, to największa trudność polega na tym, że władza musi kontrolować sama siebie (Madison, 2001, s. 269). Mills wprost powoływał się na słowa Johna Adamsa, który mówił, że naród, który nie przyjmie równowagi władz musi przyjąć despotyzm. Innej alternatywy nie ma (Mills, 1961, s. 317).

Jego prace w dużym stopniu były analizą tego, w jaki sposób i dlaczego społeczeństwo amerykańskie coraz bardziej odchodzi od ideału demokracji i jakie mogą być tego konsekwencje. Mills czuł się w obowiązku bronić demokratyczno-liberalnej zasady równowagi, gdyż był przekonany, że ten monteskiuszowski-tocquevilowski ideał równoważenia się władz i aktywności obywatelskiej był we współczesnym mu USA zagrożony przez procesy centralizacji władzy i jej koncentracji w rękach wąskiej grupy elit społeczno-politycznych. Jego główną tezą było stwierdzenie, że zmiany strukturalne wewnątrz amerykańskiego systemu społeczno-politycznego powodują centralizację i totalizację życia społecznego, niszcząc tym samym założenia klasycznej liberalnej myśli demokratycznej i oddając władze w ręce wąskiej grupy ludzi. Podejmował on zatem bardziej ogólne zagadnienia problem funkcjonowania nowoczesnej demokracji i stopniowego regresu demokracji.

Nie był on odosobniony w swojej krytyce przemian zachodzących w ramach społeczeństwa nowoczesnego. Wielu badaczy dostrzegało problemy z urzeczywistnieniem ideału demokracji opartego na racjonalności i suwerenności jednostek i ich zdolności do politycznej artykulacji interesów i zbiorowego działania nakierowanego na realizację tych interesów. Między innymi Joseph Schumpeter w wydanej w 1942 r. pracy *Capitalism, socialism, and Democracy* (wyd. pol. *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, Warszawa 1995) zwracał uwagę na iluzję przekonania o demokracji jako systemie gwarantującym równy dostęp do władzy i wpływów politycznych. W to miejsce proponował, aby demokrację traktować jako procedurę rządzenia, która stwarza ramy organizacyjne, które umożliwiają podejmowanie decyzji politycznych przez tych, którzy w konkurencji z innymi uzyskali poparcie wyborców (por. Schumpeter, 1995, s. 335–336). Według niego demokracja byłaby zatem niczym innym jak zinstytucjonalizowaną walką elit politycznych o uzyskanie od obywateli mandatu na sprawowanie władzy. W tym kierunku szły wszelkie teorie pluralistyczne podkreślając, że istotą demokracji

jest przede wszystkim pluralizm i konkurencja w ramach elit (por. Galbraith, 1952; Lipset, 1962; Dahl, 1961, Dahl, 1971).

W latach 50. część amerykańskich badaczy starała się podważyć pluralistyczny pogląd na funkcjonowanie demokracji i elit, a byli to przede wszystkim Floyd Hunter (Hunter, 1953) oraz C. Wright Mills (Mills, 1956). Hunter w swoich badaniach nad wielkimi aglomeracjami miejskimi południa oraz Mills w swoich badaniach nad państwową elitą w USA wyciągnęli wniosek, że amerykańskie społeczeństwo zostało zdominowane przez niewielką grupę przywódców, obejmującą przedstawicieli głównych organizacji społeczno-gospodarczych oraz polityków wysokiej rangi. Elity te tworzą w dużej mierze spójną społeczność ujednoczoną nie tylko poprzez wspólny interes w utrzymaniu swoich przywilejów, ale także poprzez wspólne doświadczenia socjalizacyjne (uczęszczanie do elitarnych szkół), wspólne członkostwo w klubach społecznych i organizacjach politycznych, a także poprzez więzi społeczne i pokrewieństwo. Obraz ten miał świadczyć, że podział wewnątrz elit – warunek wstępny demokracji według pluralistów – albo nie istnieje, albo nie ma większego znaczenia.

Procesy oligarchizacji systemu polityczno-ekonomicznego i koncentracji zasobów w rękach wąskiej grupy elit Mills uważał za podstawowe zagrożenia dla funkcjonowania wolnego i demokratycznego społeczeństwa. Nawiązując do klasycznych teorii demokracji, Mills uważał, że podstawę systemu demokratycznego stanowi niezależna klasa średnia. W odróżnieniu jednak od dominujących wówczas trendów badawczych był sceptyczny wobec przyszłości demokracji w USA i uważał, że ewolucja struktur społecznych prowadzi do ograniczenia roli klasy średniej i zniszczenia prawdziwie demokratycznego systemu społeczno-politycznego. Mills pisał, że „Ameryka XIX stulecia stanowiła społeczeństwo oparte na klasie średniej, w którym istniało wiele niedużych organizacji o mniej więcej jednakowej władzy. W tym społeczeństwie, wykazującym tendencje do równowagi, istniał system gospodarczy, którego główną figurą był drobny przedsiębiorca, system polityczny, w którym formalny podział władzy był faktem rzeczywistym, i „gospodarka polityczna”, w której system gospodarczy i system polityczny były zupełnie samodzielne (...), ale społeczeństwo, w którym żyjemy obecnie, składa się z systemu gospodarczego, w którym miejsce drobnego przedsiębiorcy w dziedzinach kluczowych zajęła garstka scentralizowanych korporacji, i z systemu politycznego, w którym równowaga podziału władzy została tak zakłócona, że przeważa całkowicie władza wykonawcza” (Mills, 1961, s. 340).

Ten fragment książki „Elita władzy” chyba w największym stopniu odzwierciedla intencje Millsa, którego niepokoiły zmiany, które zaszły w strukturze

społeczeństwa amerykańskiego, prowadzące do centralizacji władzy i dominacji państwowego „lewiatana” opanowanego przez „Wielką Trójkę” (*The Big Three*) instytucji politycznych, gospodarczych i wojskowych, kontrolujących kluczowe zasoby społeczne. Dlatego też jego najważniejsze prace poświęcone były analizie procesów społeczno-historycznych prowadzących do zdominowania społeczeństwa demokratycznego przez niewielką, skonsolidowaną „elitę władzy”. W tym sensie Mills był „teoretykiem elit”, ale w odróżnieniu od „klasycznych” twórców teorii elit, nie uważał tego stanu rzeczy za immanentny element społeczeństw ludzkich, ale za wytwór procesów przekształceń społeczeństwa nowoczesnego, którym można się przeciwstawić.

W pierwszej części „trylogii władzy”, zatytułowanej *The New Men of Power: America's Labor Leaders* Mills, inspirując się badaniami Roberta Michelsa⁶, dokonał analizy funkcjonowania związków zawodowych i roli liderów związkowych współpracujących ściśle z przedstawicielami biznesu. Jego zdaniem związki zawodowe przestały odgrywać rolę siły niezależnej od korporacji gospodarczych i państwa, stając się częścią „systemu władzy” poprzez przyjęcie podrzędnej roli w strukturze amerykańskiego systemu politycznego. Nawijając do poglądów Michelsa dotyczących procesów oligarchizacji masowych partii politycznych Mills twierdził, że amerykańskie związki zawodowe stały się organizacjami, które selekcionują i kształtują przywódców, którzy – gdy im się powiedzie – zajmują miejsca obok dyrektorów korporacji, w rządzie i poza rządem oraz obok polityków w obu głównych partiach i dostają się do ogólnokrajowej elity władzy (Mills, 1961, s. 344).

W drugiej części „trylogii władzy” *White Collar: The American Middle Classes* Mills zaprezentował historyczną analizę kształtowania się w społeczeństwie

---

⁶ Michels na podstawie analizy niemieckiego ruchu robotniczego oraz Socjaldemokratycznej Partii Niemiec stwierdził, że wszystkie organizacje mają tendencje oligarchiczne, co oznacza, iż nieuchronną tendencją rozwoju społecznego jest pojawienie się zorganizowanej mniejszości w łonie mas i mniejszość ta przyjmuje pozycję klasy panującej. Jego zdaniem w miarę rozrostu i biurokratyzacji partii politycznej staje się ona coraz silniej zdominowana przez urzędników zobowiązanych do osiągania wewnętrznych celów organizacji, różniących się zwykle od celów szeregowych członków. Władza skupia się w rękach przywódców wspartych przez zawodowy, płatny aparat urzędniczy. Co więcej, skłonności oligarchiczne w ramach ruchów społecznych, również rewolucyjnych, prowadzą do tzw. amalgamacji nowych przywódców, wchłonięcia wyodrębnionej oligarchii przez istniejącą klasę polityczną. Tym samym proces ten prowadzi do osłabienia początkowo energicznych i radykalnych ruchów społeczno-politycznych i do dalszego wzmocnienia elit władzy (Por. R. Michels, *Political Parties, A sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Londyn 1968, s. 365–364).

amerykańskim nowej klasy średniej, obejmującej pracowników umysłowych (*white-collar employees*). Podkreślał, że źródłem równowagi społecznej jest mocna i niezależna klasa średnia. Zdaniem Millsa ewolucja amerykańskiego społeczeństwa, zmiana struktury zawodowej i rozwój organizacji biurokratycznych spowodowały, że wśród klasy średniej, która powinna być trzonem i stabilizatorem społeczeństwa demokratycznego, urósł odsetek tzw. nowej klasy średniej z 15% do 56% (Mills, 1965, 143–145). Ta nowa średnia klasa pracowników umysłowych nie posiadała nigdy niezależności ekonomicznej i w odróżnieniu od starej klasy średniej nie może zostać siłą stabilizująco-równoważącą systemu społeczno-politycznego. Mills ponownie odwołał się do Tocquevilla, dla którego własność prywatna i samodzielność ekonomiczna stanowiły źródło niezależności obywateli od państwowego Lewiatana. Obywatel posiadający środki prywatne może je angażować w organizowanie przestrzeni publicznej, nie będąc zdany na dominującą rolę państwa (Mills, 1965, s. 66). Mills, pisząc o nowej klasie średniej, podkreślał, że w świecie drobnych posiadaczy utrzymywała się równowaga i nie było centralnej władzy decydującej o przeznaczeniu materiałów i zadaniach ludzi. Przemiany w sferze własności i ewolucja amerykańskiej gospodarki doprowadziła jednak, według Millsa, do sytuacji, w której świat wolnych przedsiębiorców dawnej klasy średniej został zastąpiony przez pozbawionych własności pracowników i robotników, pracujących za zapłatę (Mills, 1965, s. 74). Tym samym nowa klasa średnia jest pozbawiona niezależności i zamiast być decydującym politycznym czynnikiem równowagi społeczeństwa, staje się wręcz ariergardą w dominującym prądzie rozwoju w kierunku społeczeństwa mas (Mills, 1961, s. 343).

Największą sławę przyniosła Millsowi trzecia książka z jego „trylogii władzy” – *The Power Elite*, która poświęcona została analizie procesu kształtowania się amerykańskich elit politycznych, wojskowych i gospodarczych oraz sprawie stopniowego zawłaszczania przez nie kolejnych sfer życia społecznego aż do powstania skonsolidowanej elity władzy. To w tej książce, analizując społeczeństwo amerykańskie, rozwijał swoją koncepcję elit władzy, analizując historyczne przyczyny powstania „trójkąta władzy” złożonego z najwyższych przedstawicieli instytucji politycznych, gospodarczych i wojskowych oraz źródła ich dominacji (Mills, 1961, s. 2–5). *The Power Elite* zawierała podstawową tezę Mills, według którego zdecydowaną większość władzy dzierży elita, którą tworzą ludzie decydujący w trzech głównych domenach: ekonomicznej, politycznej i wojskowej, że domeny te uległy bezprecedensowemu wzmocnieniu dzięki centralizacji i biurokratyzacji, że dysponują środkami władzy, jakich nigdy w historii nie było,

że widoczne są ściśle powiązania ludzi funkcjonujących na szczytach polityki, gospodarki i wojska, a korporacje, elity polityczne i wojskowe to sieć naczyń połączonych.

Zdaniem Millsa koncentracja władzy w rękach elit była skutkiem procesów instytucjonalnych, prowadzących do centralizacji władzy i likwidacji niezależnych sił społecznych. Pisał, że system ekonomiczny tworzyły kiedyś rozproszone jednostki wytwórcze, pozostające w autonomicznej równowadze, natomiast współcześnie sfera gospodarki została zdominowana przez grupę korporacji, które powiązane ze sobą, wspólnie podejmują kluczowe decyzje gospodarcze. System polityczny stanowił niegdyś zdecentralizowany związek kilkudziesięciu stanów, przekształcił się on jednak w scentralizowany aparat władzy, który wchłonił wiele dawniej rozproszonych elementów władzy. W systemie tym równowaga władz została tak zakłócona, że przeważa całkowicie władza wykonawcza, spychając na margines władzę ustawodawczą i sądowniczą. System wojskowy, niegdyś będący wątłą instytucją, do której odnoszono się z nieufnością, stał się największym i najkosztowniejszym elementem rządu.

Mills analizował historię USA, wskazując na kluczowe momenty, które doprowadziły do ograniczenia czynników hamowania i równoważenia władzy, podkreślając, że zmiany w amerykańskim systemie władzy były efektem przesunięć instytucjonalnych, które polegały na zmianie względnego znaczenia systemu politycznego, gospodarczego i wojskowego. Badając kolejne fazy historycznego rozwoju amerykańskiego systemu społeczno-politycznego, doszedł do wniosku, że po II wojnie światowej długofalowe trendy rozwojowe struktur władzy oraz nowe trendy rozwojowe, dotyczące głównych instytucji i stosunków między nimi, nadały powojennej Ameryce wyraźną specyfikę historyczną, polegającą na tym, iż rządzą koła polityczne, gospodarcze i wojskowe, stanowiące zespół nakładających się na siebie grup podejmujących wspólne decyzje dotyczące społeczeństwa, koncentrując władzę w swoich rękach (Mills, 1961, s. 360–365). Skonsolidowane elity władzy reprezentują jedynie swoje własne interesy i odbierają autonomię działania obywatelom⁷.

---

⁷ Mills w swoich późniejszych pracach, będących głównie polityczną publicystyką, zwracał uwagę na możliwe konsekwencje takiego stanu rzeczy. W *The causes of world war three* przekonywał, że amerykańskie elity władzy wraz ze swoimi konkurentami na Kremlu wspólnie prowadzą świat ku wojennej katastrofie w imię swoich własnych interesów. Praca *The causes of world war three* była poświęcona właśnie zagadnieniu, w jaki sposób dominacja „Wielkiej Trójki” elit władzy nad społeczeństwem zagraża demokracji, wolności i pokojowi.

Same przekształcenia struktury społeczno-ekonomicznej nie były dla Millsa wystarczającym warunkiem naruszenia zasad demokratycznego równoważenia władz i odebrania społeczeństwu jego podmiotowości politycznej. Za najważniejszą przyczynę powstania „Wielkiego trójkąta” elit władzy uważał proces przekształcenia społeczeństwa publiczności w społeczeństwo mas i rosnącą bierność obywateli, prowadzącą do zmierzchu demokracji (Mills, 1961, s. 391). Przekształcenie społeczeństwa publiczności w społeczeństwo mas⁸ było według Millsa kluczem do zrozumienia istoty nowoczesnego życia i uważał, że jest najważniejszy trend strukturalny, dający klucz do zrozumienia istoty elity władzy (por. Mills 196, s. 396; Mills, 1963, s. 353). Mills podkreślał znaczenie tego procesu z uwagi na fakt, że w preferowanym przez niego modelu demokracji podstawowe znaczenie dla jego funkcjonowania miał racjonalny, aktywny obywatel. Uczestnictwo, będące jednym z podstawowych elementów podmiotowości politycznej i istnienia społeczeństwa obywatelskiego, wymaga: 1) zdolności do wyjaśniania sobie istoty problemów politycznych (ogólnych i konkretnych) oraz 2) umiejętności opanowania i przyswojenia sobie podstawowych form aktywności, form udziału w życiu politycznym i wywierania wpływu na sprawy publiczne. Obywatelskość wymaga zatem umiejętności krytycznego myślenia o otaczającej nas rzeczywistości społecznej, czy też umiejętności określanej przez Millsa jako „wyobraźnia socjologiczna”, która ma umożliwić rozpoznanie problemów publicznych, a także dokonywanie wyborów w celu ich rozwiązania. Mills pisał, iż w kształtującym się społeczeństwie nowoczesnym ludzie potrzebują już nie tylko informacji, które często przytłaczają ich i przekraczają ich możliwości przyswajania. Potrzebują czegoś więcej niż tylko kompetencji intelektualnych, lecz także wykształcenia umiejętności, jak korzystać z informacji i rozwijać rozum po to, by zgłębić to, co dzieje się na świecie i co może dziać się z nimi samymi (Mills, 2007, s. 51–52). Taka umiejętność stanowi konieczny element istnienia społeczeństwa demokratycznego, które wymaga wiedzy, ludzi światłych, mających poczucie odpowiedzialności za losy wspólne w sytuacji, gdy działania obywateli ważą na losach wszystkich razem i każdego z osobna (Sztompka, 2002, 39–40).

---

⁸ Rozróżnienie na publiczność i masy, które tak cenił Jurgen Habermas, Mills zapożyczył od Roberta Parka i jego rozróżnienia publiczności i tłumu (por. R.E. Park, *The crowd and the public and other essays*, (ed.) H. Elsner Jr., Univesrity of Chicago Press, Chicago 1972).

„WAŚKI KORYTARZ” WOLNOŚCI

Teoria elit Millsa była analizą procesów koncentracji władzy w rękach elit, sprawujących kontrolę nad zasobami za pośrednictwem biurokratycznego aparatu administracyjnego. Mills uważał, że osłabienie klasy średniej oraz cechy charakterystyczne dla społeczeństwa masowego powodują, że amerykański system staje się coraz mniej demokratyczny, a elity władzy arbitralnie podejmują „wiązące decyzje”. Nie uważał jednak, że jest to nieodwracalny stan rzeczy. Jego socjologia była jednocześnie „zaangażowana społecznie”, a jego prace miały być ostrzeżeniem przed konsekwencjami zachodzących procesów i zachęcać do działania na rzecz odwrócenia negatywnych tendencji. Pojawienie się w latach 60. Nowej Lewicy oraz ruchów kontrkulturowych, które zaczęły wywierać coraz większy wpływ na amerykańską politykę wewnętrzną i zagraniczną, a następnie rosnące wpływy tzw. Nowej Prawicy i neoliberalizmu spowodowały atak na „państwowego Lewiatana” oraz powrót do klasycznych ideałów liberalnych. W krajach anglosaskich myśl polityczną lat 70. i 80. XX w. wieki cechowała szeroka restauracja idei liberalnych. Reformy samorządowe, ograniczanie sektora państwowego, prywatyzacja, wprowadzanie zasad rynkowych do sektora państwowego stało się wiodącym motywem polityki lat 80. i 90. Powszechne uznanie zdobyła sobie idea tzw. ładu minimum, zakładającego, że funkcje państwa powinny zostać ograniczone do zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony interesów obywateli. W modelu tym ważne miejsce wyznaczono jednostce aktywnej w życiu publicznym i społeczeństwu obywatelskiemu.

Sukcesy liberalnego modelu organizacji życia społeczno-politycznego były tak znaczące, że Francis Fukuyama odważył się postawić tezę o „końcu historii”. W pracy *The end of history and the last man* pisał o zwycięstwie liberalno-demokratycznych zasad organizacji życia polityczno-gospodarczego i uniwersalizmie wartości liberalnych, twierdząc, że świat końca XX w. odnalazł optymalną „formę rządu” (por. Fukuyama, 1996, s. 9). Optymizm Fukuyamy okazał się jednak przedwczesny i w obliczu rosnącej w świecie liczby państw nieliberalnych, on sam musiał uznać, że instytucje polityczne rozwijają się z czasem, ale też powszechnie ulegają regresowi (por. Fukuyama, 2015, s. 522). W sytuacji coraz powszechniej dostrzeganego kryzysu demokracji na powrót zaczęto stawiać „klasyczne” dla nauk o polityce pytania o źródła stabilności demokratycznych systemów politycznych oraz o zagrożenia dla ich funkcjonowania.

Współczesna literatura przedmiotu poświęcona procesom regresu demokracji koncentruje się przede wszystkim na analizie konkretnych państw, starając się

w ten sposób odnaleźć pewien wzór charakterystyczny dla procesów odrotu od demokracji (por. Haggard, Kaufman, 2021). Co prawda, analizując poszczególne kraje, można uznać, że nie ma jednego i prostego wyjaśnienia zjawiska odejścia od demokracji, gdyż procesy te osadzone są przede wszystkim w lokalnym kontekście (por. Diamond, 2021, s. 30–32), to niemniej jednak w literaturze przedmiotu podkreśla się, że podstawowe zagrożenie dla demokracji przybiera zwykle postać stopniowej koncentracji władzy w rękach władzy wykonawczej, bardzo często uosabianej z silnym przywódcą politycznym, kosztem innych organów władzy i praw obywatelskich (por. Bermeo 2016). Dlatego też zapobieganie koncentracji władzy i utrzymanie równowagi pomiędzy elitami/państwem a społeczeństwem uznaje się obecnie za podstawowy warunek zachowania wolności i demokratycznego charakteru społeczeństwa⁹. Tym samym teoria elit Millsa i jego analizy procesów oligarchizacji struktur władzy zachowały swoją wartość eksplanacyjną, a diagnozy (hipotezy) stawiane przez amerykańskiego socjologa (a jeszcze wcześniej przez Maxa Webera) pojawiają się w nowych formach, dla których wspólne jest przekonanie o konieczności zachowania równowagi pomiędzy tzw. społeczeństwem obywatelskim a biurokratycznymi strukturami państwa kontrolowanymi przez tzw. elity władzy.

Przykładem takiego stanowiska są m.in. popularne obecnie publikacje amerykańskich autorów Daron Acemoglu oraz Jamesa Robinsona. Badacze ci w swoich analizach funkcjonowania instytucji politycznych zwracali uwagę, że zachowanie wolności i demokratycznego charakteru państwa wymaga po pierwsze wpisania w instytucjonalną strukturę systemów politycznych mechanizmów kontroli i równowagi, a po drugie istnienia silnego społeczeństwa obywatelskiego. Tylko w ten sposób można zapewnić równowagę sił gwarantującą zachowanie autonomii jednostki i wpływu obywateli na podejmowanie wiążących decyzji¹⁰. Ich prace stanowiły interesującą próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego przewidywania Francisca Fukuyamy nie sprawdziły się i dlaczego mamy obecnie do czynienia z wyraźną falą „odejścia od demokracji”. Tłumacząc, dlaczego nie

---

⁹ Badacze analizujący współczesne procesy regresu politycznego i wyraźny „odwrót od trzeciej fali demokratyzacji” zwracają uwagę na te same elementy, które były istotą millsowskiej teorii elit: koncentracje władzy oraz osłabienie demokratycznych mechanizmów „check and balance”. Jest to zgodne z powszechnie przyjętą ogólną definicją systemów autorytarnych jako taką formą ustrojową, w której przynajmniej wyższą pozycję innemu składnikowi władzy naczelnej niż parlament.

¹⁰ Było to bezpośrednie nawiązanie do tradycji anglosaskiej myśli politycznej i anglosaskiego ideału demokracji, który był także punktem wyjścia dla teorii elit władzy Charlesa W. Millsa.

doszło do „końca historii”, Acemoglu i Robinson zwracali uwagę, że Fukuyama nie docenił dynamicznego charakteru zjawisk społecznych i procesów „oscylacji” systemów politycznych. Podstawowym punktem odniesienia dla swoich analiz uczynili państwo jako główny podmiot polityki i podstawową formę organizacji życia społecznego ludzi¹¹. Nawiązując do tradycji filozofii politycznej Thomasa Hobbesa, wyróżnili trzy podstawowe stany („czyste typy”), które może przyjąć państwowy „Lewiatan”: 1) „nieobecny Lewiatan” (*absent Leviathan*), który grozi popadnięciem w hobbesowski stan „wojny wszystkich ze wszystkimi” i załamaniem się porządku społecznego; 2) „despotyczny lewiatan” (*despotic Leviathan*), czyli stan omnipotencji państwa, dominacji elit i biurokratycznego aparatu administracyjnego, odbierający ludziom wolność i autonomię, oraz 3) „ograniczony lewiatan” (*shackled Leviathan*), czyli stan równowagi pomiędzy państwem a społeczeństwem, gwarantujący zarówno wolność jednostkową, jak i realizację zadań związanych z zapewnieniem dostępu do „dóbr publicznych” (por. Acemoglu, Robinson, 2016, s. 17–24).

Amerykańscy badacze bardzo wyraźnie podkreślali, że dla zapewnienia stabilności, bezpieczeństwa i wolności obywateli konieczne jest istnienie państwa i stanowionego prawa. Jednakże to nie samo państwo i kontrolujące je elity gwarantuje bezpieczeństwo jednostki i ludzką wolność. Warunkiem jej zachowania jest to, by społeczeństwo miało możliwość kontroli działania państwa i ochrony wolności obywatelskich¹². Demokracja wymaga aktywnego społeczeństwa, które może uczestniczyć w polityce, protestować, kiedy jest to konieczne, i głosować

---

¹¹ Odwołując się przy tym do tradycji filozoficznej Thomasa Hobbesa, zamiast określenia „państwo” używali w swoich analizach Hobbesowskiej metafory Lewiatana. Tego typu zabieg stylistyczny pozwolił im na uwypuklenie swoich podstawowych idei dotyczących konieczności istnienia państwa wraz z jego aparatem administracyjnym i problematyki zachowania równowagi pomiędzy państwem a społeczeństwem.

¹² Teoria Acemoglu i Robinsona jest bardzo mocno zakorzeniona w tradycji nauk społecznych, a w tym podobnie jak i u Millsa w tradycji weberowskiej. Amerykańscy badacze pisali, że potencjał i możliwości działania państwa są zależne od tego, jak są zorganizowane jego instytucje. Potrzebna jest biurokracja i pracownicy administracji państwa, aby można było realizować cele państwa. Biurokracja musi mieć środki i motywację do realizacji swojej misji. Jednocześnie jednak zwracali uwagę biurokracja całkowicie podporządkowana państwu i pozbawiona kontroli ze strony społeczeństwa może stać się najbardziej opresyjnym narzędziem, czego świadectwem jest przede wszystkim sposób działania niemieckiego państwa w okresie III Rzeszy (por. Acemoglu, Robinson, 2019, s. 13). W polskiej literaturze przedmiotu zagrożenia związane z „zarządzaniem biurokratycznym” na przykładzie III Rzeszy analizował m.in. Franciszek Ryszka w pracy *Państwo stanu wyjątkowego*, Wydawnictw Ossolineum 1985.

nad odsunięciem rządu, gdy to możliwe. Oznacza to, że wolność polityczna wywodzi się z równowagi pomiędzy państwem/elitami władzy a społeczeństwem. W zrównoważonym systemie społeczno-politycznym zarówno państwo, jak i społeczeństwo, powinny być silne aby móc wypełniać swoje funkcje. Potrzebna jest silne państwo, aby kontrolować przemoc, egzekwować prawa i świadczyć usługi publiczne, które mają kluczowe znaczenie dla obywateli. Potrzebne jest także silne, zmobilizowane i niezależne społeczeństwo do kontrolowania i ograniczania silnego państwa (Acemoglu, Robinson, 2019, s. xv–xvi)¹³.

Według Acemoglu i Robinsona „wąski korytarz wolności” jest wciśnięty pomiędzy strach i represyjność państw autorytarnych, a przemoc i bezprawie państw upadłych (nieobecnych). W tym „wąskim korytarzu” państwo i społeczeństwo równoważą się nawzajem. Ta równowaga jest efektem nieustannej rywalizacji i współpracy pomiędzy państwem (elitami) a społeczeństwem. Jest to dynamiczny proces, gdyż państwo i jego elity muszą nauczyć się żyć z kajdanami, które nakłada na nie społeczeństwo, a różne segmenty społeczeństwa muszą nauczyć się współpracować mimo dzielących ich różnic (Acemoglu, Robinson, 2019, s. xvi). Nie jest to jednak proces ani łatwy, ani jednoznaczny. Jak bowiem można powstrzymać państwo, które ma ogromną biurokrację, potężną armię i swobodę decydowania o tym, co jest prawem? Jak można zagwarantować, że państwo wzywane do przejścia większej odpowiedzialności z coraz bardziej złożonym świecie pozostanie pod kontrolą? Jak sprawić, aby członkowie danego społeczeństwa współpracowali, zamiast zwracać się przeciwko sobie ze względu na występujące różnice i podziały? Jak zapobiec przekształcaniu się tej rywalizacji w konflikt o sumie zerowej? To dlatego, jak pisali Acemoglu i Robinson, korytarz jest wąski, a poszczególne społeczeństwa wchodzą i wychodzą z niego (Acemoglu, Robinson, 2019, s. xvi). Trwałość i stabilność systemu demokratycznego jest zatem nie określoną i raz na zawsze daną rzeczywistością, ale raczej

---

¹³ Tezy stawiane przez Acemoglu i Robinsona nie są ani nowatorskie, ani odkrywcze. Zagadnienia związane z koniecznością budowy sprawnego państwa przy jednoczesnym zachowaniu wolności jednostki były przedmiotem rozlicznych dyskusji ideologiczno-politycznych prowadzonych w latach 70. i 80. XX w. Szczególnie mocno postulaty takie były obecne w programach liberalnej Nowej Prawicy i w dyskusjach dotyczących konieczności ograniczenia rozbudowanego sektora państwowo-administracyjnego (por. A. Gamble, *The free economy and strong state. The politics of Thatcherism*, Macmillan Education, Londyn 1988). Był to stały element apelu wyborczego konserwatystów brytyjskich pod przywództwem Margaret Thatcher i amerykańskich republikanów pod przywództwem Ronalda Reagana. Acemoglu i Robinson odwołali się do tych postulatów, nadając im wartość analityczną.

dynamicznym procesem, będącym oscylacją pomiędzy trzema podstawowymi stanami systemu politycznego określanymi przez Acemoglu i Robinsona jako *despotic Leviathan*, *absent Leviathan* oraz *shackled Leviathan*. Stabilność systemów demokratycznych wymaga zachowania równowagi pomiędzy państwem i jego elitami (Lewiatanem) a społeczeństwem obywatelskim. Tylko w takich warunkach możliwe jest urzeczywistnienie ideałów demokracji i wolności obywatelskiej, gdyż tylko „ograniczone państwo” używa swojej siły do ochrony wolności (Acemoglu, Robinson, 2019, s. 27).

Pisząc o konieczności zachowania równowagi między państwem (elitami) a społeczeństwem jako warunku funkcjonowania *shackled Leviathan* Acemoglu i Robinson zwracali uwagę, że kluczowym problemem jest, jak z jednej strony ograniczyć kontrolę elit nad państwem i dominację aparatu administracyjnego państwa nad obywatelami, a z drugiej strony jak zwiększyć możliwości działania państwa, tak aby mogło ono skutecznie chronić praw i wolności obywateli. Państwo staje się silniejsze i skuteczniejsze, gdy społeczeństwo z nim współpracuje, ale ta współpraca wymaga od ludzi zaufania, że mogą kontrolować państwo. Nie jest to jednak tylko kwestia współpracy i zaufania, gdyż wolność i ostatecznie zdolność państwa do skutecznego działania zależą od równowagi sił między państwem a obywatelami. Jeśli państwo i elity staną się zbyt potężne, skończy się to powstaniem „despotycznego lewiatana”. Jeżeli pozostaną w tyle, może to doprowadzić do „nieobecnego lewiatana” i niebezpieczeństwa anarchizacji życia społeczno-politycznego¹⁴. Tak więc potrzebujemy zarówno państwa, jak i społeczeństwa, które będą działać razem i żadne z nich nie będzie miało przewagi (Acemoglu, Robinson, 2019, s. 40). Tę równowagę traktowali jako swoistego rodzaju „wyścig” i opisywali, odwołując się do metafory wziętej z książki Lewisa Carrolla o przygodach Alicji i nawali „efektem Czerwonej Królowej: „Bo tu, jak widzisz, trzeba biec tak szybko jak się potrafi, żeby zostać w tym samym miejscu. Jeżeli chce się znaleźć w innym miejscu, trzeba biec, co najmniej dwa razy szybciej!” (por. Carroll, 1972, s. 35).

---

¹⁴ Francis Fukuyama w opublikowanej w 2004 r. pracy *State building. Governance and World Order in the Twenty-First Century* pisał, że słabe lub niewywiązujące się ze swych funkcji państwa stanowią źródło wielu najbardziej dotkliwych problemów współczesnego świata – począwszy od biedy, przez AIDS i narkotyki po terroryzm. Słaby, niekompetentny lub też w ogóle rząd nieobecny jest źródłem poważnych problemów (por. F. Fukuyama, *Budowanie państwa. Władza i ład międzynarodowy w XXI wieku*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2005, s. 9–13).

ZAKOŃCZENIE

Odwoływanie się do „klasyki” myśli społecznej w analizie aktualnych procesów społeczno-politycznych jest obarczone sporym ryzykiem. Jednocześnie jednak pozwala na wskazanie na uniwersalny wymiar badań poświęconych zagadnieniom socjopolitycznym i ich eksplanacyjną wartość. Zarówno liberalna demokracja, jak i racjonalizacja oraz biurokratyzacja działań ludzkich są produktem europejskiej nowoczesności. Stanowią one dwie strony procesów modernizacji społecznej. Od początku ukształtowania się nowoczesnej myśli społecznej problematyka biurokracji stanowiła jeden z głównych obszarów badań dotyczących konsekwencji rozwoju nowoczesnej formacji społecznej (por. Poggi, 2005, s. 71–76). Jeżeli uznamy, że millsowska analiza oligarchizacji amerykańskich struktur władzy wskazuje na uniwersalne zjawiska związane z procesami politycznego regresu i połączymy ją z opisywanym przez współczesnych amerykańskich badaczy „efektem Czerwonej Królowej”, to można wysunąć tezę, że procesy zagrożenia dla funkcjonowania systemów demokratycznych są przede wszystkim związane z faktem zakłócenia równowagi w „wyścigu” pomiędzy państwem i jego elitami a obywatelami.

Publikacje Millsa do dnia dzisiejszego inspirują nowe pokolenia badaczy. Zawierają one uniwersalne wątki związane z krytyką tendencji rozwojowych społeczeństwa nowoczesnego z jego masowością, zanikiem sfery publicznej, biurokratyzacją, racjonalizacją i koncentracją korporacyjnej władzy w rękach nielicznych „elit władzy”. Mills był badaczem mocno zakorzenionym w europejskiej tradycji myśli społeczno-politycznej. W swojej krytyce społeczeństwa amerykańskiego pozostawał bliski weberowskiej tradycji krytyki zarządzania biurokratycznego, a w swojej wizji „dobrego” demokratycznego społeczeństwa” był bliski wizji demokracji Monteskiusza i Tocquevilla łączonej z hamowaniem się władz i zaangażowaniem obywatelskim. Mimo upływających lat od swojego powstania jego teoria elit wciąż zachowuje swoją wartość, a jego ostrzeżenie, że nadmierna koncentracja władzy oznacza złamanie zasady równowagi, która jest podstawą funkcjonowania demokratyczno-liberalnego społeczeństwa, wciąż brzmi aktualnie.

Problemy poruszane przez Webera i Millsa nie tracą na swojej aktualności i można dostrzec uniwersalny charakter poruszanych przez nich problemów. Odwołując się do metafory „późnej nowoczesności” Anthonego Giddensa i Ulricha Becka, możemy powiedzieć, że rosnąca złożoność i kompleksowość systemów społecznych powoduje, że w coraz większym stopniu jesteśmy uzależ-

nieni od „systemów eksperckich”, których działania nie w pełni rozumiemy i nie jesteśmy w stanie ich w pełni kontrolować (por. Giddens 2008). Dlatego główne wyzwanie dla liberalnych społeczeństw stanowi rozrastanie się kompleksowego i zbiurokratyzowanego systemu władzy, wyposażonego w coraz skuteczniejsze narzędzia zarządzania i kontroli¹⁵, w którym decyzje są podejmowane w wąskim gronie ekspertów i elit władzy, a polityka zamienia się w coraz większym stopniu w „medialny spektakl” (por. Ritzer 2003). Wywołuje to postępujący kryzys tradycyjnie pojmowanej sfery polityki. Ludzie tracą zaufanie do instytucji politycznych oraz wykazują coraz większą niechęć do zbiorowych form życia społecznego. Stają się bierni, obojętni czy wręcz sceptyczni wobec wydarzeń życia politycznego i nie identyfikują się z zachodzącymi procesami.

Mills stawiał tezę, że koncentrację władzy w rękach elit umożliwiło przede wszystkim pojawienie się społeczeństwa masowego i związane z tym przemiany zachodzące w sferze publicznej. Otwarte pozostaje pytanie dotyczące współczesnych zagrożeń dla demokracji i głównych czynników zwiększających znaczenie elit władzy i państwowej biurokracji kosztem obywateli i demokratycznych procedur podejmowania decyzji. Analizując współczesną literaturę przedmiotu, można zauważyć, że najbliższe millsowskiej teorii elit są prace Joela Kotkina, który badając procesy, które w jego ocenie zdecydowanie zwiększają przewagę

---

¹⁵ W tym wypadku zwraca się uwagę na pojawienie się narzędzi technologicznych, których wykorzystanie może zwiększyć zdolności państwowego Lewiatana do kontroli nad obywatelami, manipulacji i nadzoru nad procesami społeczno-politycznymi. Jest to jeden z ciekawszych problemów badawczych dla współczesnych nauk o polityce. Dzisiejsza infrastruktura technologii informacyjnych – informatyka, telekomunikacja, media elektroniczne – zmieniają nasz świat społeczny. Charakter tych zmian jest przedmiotem analiz i debat, ale przyjmuje się, że obecna transformacja cywilizacji przemysłowej w informacyjną spowoduje głębokie i wszechstronne przemiany egzystencji społecznej, podobnie jak to miało miejsce przy przejściu od cywilizacji rolniczej do przemysłowej. Duża część specjalistów z różnych dziedzin wyraża dziś swoje obawy odnośnie przyszłości demokracji w erze cyfrowej, twierdząc, że pojawienie się nowych technologii informatycznych pozwala na zwiększenie kontroli nad społeczeństwem i daje elitom władzy do rąk narzędzia, które umożliwiają im zdobycie przewagi nad społeczeństwem obywatelskim (por. Dragu, Lupu, 2021; Deibert, 2019; Lilkov, 2020; Hintz, Milan, 2018). Badacze zwracają uwagę, że rządy coraz częściej inwestują znaczne środki w najnowocześniejsze technologie nadzoru i kontroli. Globalna sprzedaż tych technologii przyczynia się do wzrostu autorytaryzmu w skali całego świata (por. Wright, 2019). Tworzone dzisiaj algorytmy treści faworyzują informacje, które potwierdzają przekonania użytkowników i wzmacniają istniejące podziały. Wraz z nierównym dostępem do komunikacji cyfrowej trend ten pogłębia istniejące podziały geograficzne, ekonomiczne i społeczne, jednocześnie podważając zaufanie do instytucji publicznych.

elit nad społeczeństwem obywatelskim, zwracał uwagę na problem koncentracji zasobów ekonomicznych w rękach nielicznej grupy globalnych korporacji. Kotkin pisał, że obecna ewolucja globalnego systemu gospodarczego powoduje zawężanie się klasy średniej, która znajduje się w coraz gorszym położeniu i coraz trudniej jej zachować autonomię wobec korporacyjnej gospodarki. Ponadto rosnące powiązania pomiędzy bogactwem ekonomicznym a władzą administracyjną skutkuje wzrostem tendencji autokratycznych. Nowa autokracja wyrasta bowiem z nieustannej koncentracji zasobów ekonomicznych, która zrodziła nową, niezwykle bogatą elitę. Korporacyjno-administracyjna „nowa elita” zaczyna w coraz większym stopniu kontrolować podsystemy gospodarczy i polityczny. Podejmowanie „wiążących decyzji” ponownie znalazło się w rękach nielicznych elit (por. Kotkin, 2020; Kotkin, 2021). W podobnym tonie wypowiedział się także Christopher Lasch, zwracając uwagę, że największym zagrożeniem dla współczesnej demokracji nie są już „masy”, jak to było u Ortegi y Gasset, ale właśnie samolubne elity władzy, coraz bardziej mobilne i globalne, izolujące się w strefach bogactwa, ograniczające wpływy klasy średniej i odrzucające idee demokracji na rzecz koncentracji zasobów i władzy w swoich rękach (por. Lasch 1995).

BIBLIOGRAFIA:

- Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2006). *Economic origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge: University Press.
- Acemoglu, D., Robinson, J.A. (2019). *The narrow corridor*. New York: Penguin Press.
- Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding, *Journal of Democracy*, 27(1), 5–19.
- Blumer, H. (2007). *Interakcjonizm symboliczny: perspektywa i metoda*. Kraków: Zakład Wydawniczy NOMOS.
- Bourdieu, P. (1990a). *The logic of practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1990b). *Outline of the theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2009). *Rozum praktyczny: o teorii działania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Carroll, L. (1972). *O tym, co Alicja odkryła po drugiej stronie lustra*. Tłum. Maciej Słomczyński. Warszawa: Czytelnik.
- Dahl, R. (1995). *Demokracja i jej krytycy*. Kraków: Znak.
- Dahl, R. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in American City*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press 1971.
- Dahl, R. (1986). Krytyka modelu elit władzy. W: *Władza i polityka. Wybór tekstów*

- ze współczesnej politologii zachodniej. Wybór: M. Ankwicz. Warszawa: In Plus, s. 147–150.
- Dahl, R. (2005). *Who governs?:* New Haven: Yale University Press.
- Deibert, R. (2019). The road to digital unfreedom: three painful truths about social media. *Journal of Democracy*, 30(1), 25–39.
- Diamond, L. (2021). Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*, 28(1), 22–42.
- Dragu, T., Lupu, Y. (2021). Digital authoritarianism and the future of human rights, *International Organization*, 74 (4), 991–1017.
- Fukuyama, F. (1996). *Koniec historii*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Fukuyama, F. (2015). *Ład polityczny i polityczny regres*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Galbraith, J.K. (1952). *American capitalism*. Boston: Houghtin Mifflin.
- Giddens, A. (2008). *Konsekwencje nowoczesności*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Haggard, S., Kaufman, R. (2021). *Backsliding: democratic regress in the contemporary world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haggard, S., Kaufman, R., (2021). *Backsliding: Democratic regress in the contemporary world*. New York: Cambridge University Press.
- Held, D. (1987). *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hintz, A., Milan, S. (2018). „Through a glass, darkly”: Everyday act of authoritharianism in the Liberal West. *International Journal of Communication*, 12, s. 3939–3959.
- Hunter, F. (1953). *Community power structure*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Kotkin, J. (2020). *The coming of neo-feudalism. A warning to the global middle class*. London–New York: Encounter Books,.
- Kotkin, J. (2021). *The rise of corporate-state tyranny*. Claremont Institute.
- Kozyr-Kowalski, S. (1967). *Max Weber a Karol Marks*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Lasch, Ch. (1995). *The revolt of the elites*. New York: W.W. Norton & Co..
- Levitsky, S., Ziblatt, D. (2018). *How democracies die.*, New York: Penguin Random House.
- Lilkov, D. (2020). Made in China: tackling digital authoritarianism. *European View*, 19(1), s. 110–111.
- Lipset, S.M. (1962). Introduction. W: R. Michels, *Political parties* (s. 15–39). New York: Free Press.
- Madison, J. (2001). Federalist papers No 51. W: A. Hamilton, J. Jay, J. Madison, *The Federalist*. Indianapolis: Liberty Found.
- Milband, R. (1964). Mills and politics. W: I.L. Horowitz (ed.). *The new sociology*. Nowy Jork: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1961). *Elita władzy*. Tłum. Ignacy Rafelski. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mills, C.W. (1963). *Power, politics, and people*. Ed. by I.L. Horowitz. Nowy Jork: Oxford University Press.
- Mills, C.W. (1965). *Białe kołnierzyki. Amerykańskie klasy średnie*. Tłum. Piotr Graff. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mills, C.W. (2007). *Wyobraźnia socjologiczna*. Tłum. Marta Bucholc. Warszawa: Wydawnictwo PWN.

- Mills, Ch.W. (1956). *The power elite*. New York: Oxford University Press.
- Nash, K. (2000). *Contemporary political sociology*. Malden-Oxford: Blackwell Publishing.
- Poggi, G. (2005). Classical social theory, III: Max Weber i Georg Simmel. W: A. Harrington (ed.). *Modern social theory. An Introduction* (s. 63–86). Oxford–New York: Oxford University Press.
- Puddington, A. (2012). *Freedom in the world 2012: Arab Uprising and Their Global Repercussion*. Washington D.C.: Freedom House.
- Ritzer, G. (2003). Rethinking globalization: glocalization/globalization and something/nothing. *Sociological Theory* 21(3), s. 193–209.
- Schumpeter, J.A. (1995). *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*. Warszawa: PWN.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Weber, M. (2002) *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*. Warszawa: PWN.
- Weber, M. (2004). *Polityka jako zawód i powołanie*, W: M. Weber, *Racjonalność, władza, odczarowanie*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Wenzel, Ch. (2005). *Modernization, cultural change and democracy. The human development sequence*,. New York: Cambridge University Press.
- Wenzel, Ch. (2021). Why the future is democratic. *Journal of Democracy*, 32(2), 132–144.
- Wright, N. (ed.) (2019). *Artificial intelligence, China, Russia, and the Global Order*. Alabama: Air University Press.